

AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ROMANLARINDA GÖÇ COĞRAFYASI: ÖZGÜRLÜKTEN SÜRGÜNLÜ- ĞE “KAFKASYA” *

Dr. Öğr. Üyesi Serap Aslan COBUTOĞLU**

ÖZ: Tarih boyunca Kafkasya üzerinde büyük devletlerarasındaki hâkimiyet mücadelesinin hiç eksilmediği görülür. Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Mithat Efendi de bazı eserlerinde bu mücadelenin 19. yüzyıldaki görünümüne göç olgusu etrafında okuru tanık kılar. Kafkasya’nın tarih boyunca büyük devletlerin dikkatini çeken bir coğrafyada olduğu bilinciyle konuya yaklaşan yazarın romanlarındaki göç olgusunun, coğrafi uzantılarıyla beraber tarihî, siyasi, beşerî, kültürel, etnik ve ekonomik yönünün açığa çıkarılması bu çalışmanın amaçları arasındadır. Bu çerçevede çalışmada Ahmet Mithat Efendi’nin (1844-1912) Kafkasya’yı konu alan *Kafkas* (1878) ve *Gürcü Kızı Yahut İntikam* (1888) romanları üzerinden göç olgusu, bir huzursuzluk ve yer değiştirme problemi etrafında incelenmiş, asırlar ötesinden yurt edinilen Kafkas coğrafyasındaki özgürlük-sürgünlük öyküsü, tarihî, siyasi, ekonomik ve kültürel cepheleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Kafkasya, göç/göçmen, sürgün, coğrafya-mekân/uzam, Osmanlı Devleti, Rusya.

The Geography of Migration in Ahmet Mithat Efendi’s Novels: From the Freedom to the Exile “Caucasia”

ABSTRACT: Throughout history, the struggle for dominance among the great states on the Caucasus has never diminished. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912), a writer of the Tanzimat period, presents the appearance of this struggle in the 19th century in some of his works around the migration phenomenon. The purpose of this study is to expose the historical, political, human, cultural, ethnic and economic aspects of the immigration phenomenon of the author’s novels along with their geo-

* Bu çalışma Turkish Migration Conference (University of Vienna, Austria / 12-15 July 2016) adlı sempozyumda “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Göç Coğrafyası: Özgürlükten Sürgünlüğe ‘Kafkasya’” başlığıyla sunulmuş bildiri metninin genişletilmiş biçimidir.

** Çankırı Karatekin Üni. Edebiyat Fak. TDE Böl. serapaslan@karatekin.edu.tr
Gönderim Tarihi: 07.02.2019 Kabul Tarihi: 02.05.2019

graphical extensions. In this framework, the phenomenon of migration through the novels of *Kafkas* (1878) and *Gürcü Kızı Yahut İntikam* (1888) about the Caucasia by Ahmet Mithat Efendi were examined around a problem of restlessness and displacement and a story of freedom-exile in the Caucasus geography with its political, economic and cultural fronts.

Keywords: Ahmet Mithat, Caucasia, immigration/immigrants, exile, geography-space, Ottoman Empire, Russia.

Giriş

Okyanuslar, denizler, ırmaklar yalnızca yol ya da sınır değillerdir; belirli insani etkileşim ve değiş tokuş öykülerinin merkezî karakterleri olarak tarihleri de mevcuttur. Mark Twain’in dediği gibi su yollarının her zaman fiziksel bir tarihlerinin yanı sıra “tarihsel bir tarihleri” de vardır (King, 2008: 21). Coğrafi bakışımızı tarihini denizlerin şekillendirdiği Kafkasya’ya çevirdiğimizde “yer”in anlamı, bunun zamanla nasıl değiştiği, halkların ve uygarlıkların çevrelerine çizilen çizgilerin ne denli değişken olduğu görülecektir.

Asıl adını Kafkas sıradağlarından alan, Avrupa ve Asya arasında köprü vazifesi gören ve konumunun doğal gücü nedeniyle zapt edilemeyen Kafkasya¹, bir dizi doğal limanın yer aldığı önemli bir kıyı çizgisine, insanın ihtiyaç duyacağı her türlü ürünle dolu verimli ovalara, hoş bir iklim sahitir. Bu özel konumu dolayısıyla en eski çağlardan beri dünya hâkimiyetini hedefleyen her fatihin dikkatini çekmiştir (Spencer, 2014: 309). Bununla birlikte dünya enerji kaynaklarının yarıdan çoğunun bulunduğu Avrasya’nın önemli bir geçidi ve kapısı durumunda olması ve tarihte orduların doğudan batıya, batıdan doğuya geçtikleri bir geçit olma özelliği de eklendiğinde Kafkasya’nın önemi bir kez daha kendisini göstermektedir.

Bu önemin izdüşümleri siyasi, ekonomik, jeopolitik, tarihî, coğrafi vb. pek çok alanda görülmekle birlikte Kafkasya, bazen aşılması güç Kafdağı imgesi ile bazen sunduğu masal iklimi ile edebî türlerde de karşımıza çıkmakta, özellikle 19. yüzyılda geçirdiği sosyal-siyasi değişimlere paralel olarak edebî metinlere yansımaktadır. Çeşitli gelişmeler çerçevesinde Tanzimat dönemi Türk roman ve hikâyesinde daha çok esir ticareti, kölelik, insan hürriyeti, esaret gibi temalar etrafında karşımıza çıkan Kafkasya coğrafyası Tanzimat Türkiye’sinin önemli yazarlarından Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında da çok boyutlu olarak işlenmiştir. Yazarın eserlerindeki konu çeşitliliği bilinmekle birlikte bu konu çeşitliliği içinde coğrafyaya, mekâna/uzama verdiği önem ve eserlerindeki coğ-

¹ “Kafkasya” kelimesi, ilk kez yazılı metinlerde eski Yunanlı düşünür Aishylos’un M.Ö. 490’da yazdığı bir eserde “Kavkasos Dağı” şeklinde geçmiş, o günden günümüze kadar “Caucasus”, “Caucasia”, “Caucasie” gibi bazı değişikliklere uğrayarak gelmiştir. Bk. Demir, 2003: 59; Erkan, 1999: 8-9; Kırzioğlu, 1993: XV-XVI.

rafi sınırların genişliği dikkat çeker (Aslan Cobutoğlu, 2014: 161). Bu çerçevenin bir yönü de Kafkasya'ya uzanmaktadır.

Kafkasya, öncelikle Ahmet Mithat Efendi'nin anne vatanı olması dolayısıyla kendisini biyolojik ve duygusal olarak bağlı hissettiği "özel" bir coğrafyadır ve biyografisinde önemli bir yere sahiptir.² Yazarın annesi Rusya'nın Kafkasya politikası sonucu 1829'da oradan göç etmek zorunda kalmış bir Çerkez'dir. Annesinin Kafkasya anılarıyla büyüyen Ahmet Mithat'ın coğrafi muhayyilesinin şekillenmesinde bir sürgün olan annesinin rolü büyüktür. Nitekim yazarın ilk harita bilgisi Kafkasya kıtası üzerinedir. Yazarın biyografisinin yanı sıra Kafkasya'nın 19. yüzyıldaki siyasi, askerî, ekonomik, sosyal ve beşerî durumu, jeopolitik konumu, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyaseti, Rusya'nın ve İran'ın Kafkasya ve Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri, kanlı savaşlar ve bölgenin kendi iç dinamikleri de yazarın bakışını Kafkas coğrafyasına yönlendiren önemli etkenler arasındadır. Bu çerçevede Ahmet Mithat, daha çok duyu organlarıyla algıladığı, kan ve gönül bağı ile bağlı olduğu, bir anlamda onun biyolojik coğrafyası olarak da ifade edebileceğimiz Kafkasya'yı eserlerinde çok boyutlu olarak işlemiştir.

Yazarın Kafkasya'yı konu aldığı romanlarından *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanında tarihî süreç olarak 19. yüzyılın ilk çeyreği, coğrafi düzlemde ise Güney Kafkasya söz konusu edilir. *Kafkas* romanının ağırlık noktasını ise 19. yüzyılın son çeyreği ve Kuzey Kafkasya oluşturur. Böylece yazar, Osmanlı Devleti'ni de ilgilendirecek şekilde Kafkasya'da 19. yüzyılı hazırlayan ve sonlandıran olay ve olguların (tarihî, siyasi, ekonomik, demografik, etnik, sosyal, kültürel vb.) mekânsal bir dağılımını yapar.

Yazarın, bahsi geçen eserlerinde Kafkasya gerçeğini çeşitli konularla birlikte göç olgusu etrafında şekillendirdiği görülür. Bu çerçevede romanlarda, Kafkasya'ya Batı Avrupa ve Rusya'dan yapılan göçlerle Kafkasya yerli halklarının Sibiryaya ve Osmanlı ülkelerine zorunlu göçleri iç-dış ilişkisi etrafında söz konusu edilir. Yazar göç olgusunu, bir yerleşme, yer değiştirme/yerinden edilme ve sürgünlük meselesi etrafında ele alır. Bu olguyu siyasi coğrafya, etnik coğrafya, ekonomik coğrafya ve kültür coğrafyası düzlemine yerleştirerek konuya uluslararası/sınır ötesi bir nitelik kazandırır.

İncelenen romanlarda Kafkas coğrafyasındaki göç olgusunu üç başlık altına toplamak mümkündür: Kafkasya'ya Batı Avrupa'dan yapılan göçler, Rusya'nın Kafkasya politikası neticesinde Kafkasya'ya Rus-

² Yazarın biyografisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cevdet Kudret, 1962; Baydar, 1954; Rado, 1986; Ahmet Mithat Efendi, 2002; Okay, 2008.

ya'dan yapılan göçler ve yerli Kafkas halklarının öz vatanını terki veya zorunlu göç.

Kafkasya'ya Batı Avrupa'dan Yapılan Göçler

Ahmet Mithat'ın *Kafkas* ve *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanlarında Avrupa'dan Kafkasya taraflarına gerçekleştirilen kitlesel göçlerde öncelikli olarak ekonomik ve ticari kaygıların ön planda olduğu görülür. Bu çerçevede Kafkasya'nın Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki jeopolitik konumuna gönderme yapılır ve doğal madenleri söz konusu edilir. Petrol (sahillerde bulunur), altın (dağlardadır), sıcak su gibi madenlerin Kafkasya merkezli doğum coğrafyası verilir. Tüm bunlar Kafkas coğrafyasının ticari amaçlar için cazip bir mekân olduğunu vurgulamak içindir. Sömürgeye açık toprak vurgusu özellikle Batı Avrupalı ve Amerikalı seyyahlar, tüccarlar üzerinden verilir. Bu noktada yazar, Kafkasya'nın politik ve stratejik önemine göndermede bulunurken bu önemin farkında olan Avrupalı ve Amerikalı nüfusun bölgeye iş göçünden söz eder. Avrupalı ve Amerikalı gönüllüler bölgede kalmakta, görevleri bitince “yer değiştirmekte”, bir anlamda başka verimli toprakları sömürmek üzere göç etmektedirler.

Kafkasya'da doğal madenler kadar tarıma elverişli araziler de göçü cazip kılan kaynaklar arasında yer alır ve bu durum *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanında Alman göçmenler üzerinden verilir. Romanda Kafkasya'nın su verimi dolayısıyla ziraata elverişli topraklarına göç etmiş, bu toprakları ellerinde bulunduran, ticaret ve ziraatla uğraşan bir halk topluluğu olarak yer alan geniş bir Alman nüfusun varlığından söz edilir. Kervansaray işleten, çalışkanlıklarıyla övülen ve Tiflis'in Kura Nehri vadisine yerleşen Almanlar, suya ve şehir merkezine yakınlığıyla dikkat çeken bu bölgede “koloni”yi andıran köyler (Aleksandr Sadorof, Elisabethal, Nay Tiflis ve Kataria Tifild) kurmuşlardır. Ayrıca Tiflis'te ailesinin bakamayacağı yedi-sekiz yaşına gelen kimsesiz çocukların eğitim ve terbiyesi için Elisabethal köyüne inşa edilen Alman Manastırı da Almanların bu bölgedeki varlıklarına işaret eden bir diğer unsurdur.

Romanda Rusların Tiflis ve çevresini idareleri altına almalarıyla bölgeye olan Alman göçü ve bölgedeki Alman nüfusunun artışı arasındaki paralellik dikkat çeker. Tarihî sürece bakıldığında 18. yüzyılda Almanların gönüllü kolonizatörler olarak görev aldıkları ve Rus topraklarına bu suretle göç ettikleri görülmektedir. Aynı yüzyılda Alman asıllı çarçe II. Katerina'nın verdiği göçü cazip kılan imtiyazlar ve Avrupa'nın içinde bulunduğu kaotik durum bu göçlerde etkin rol oynamıştır. 1763 yılında başlayan ve yaklaşık yüz yıllık bir süreyle devam eden bu göçler, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle

birlikte gönüllü iç göç olarak seyretmiştir.³ Romanda söz konusu edilen Alman kolonileri ise bu uygulamanın Tiflis'teki yansıması olarak dikkat çekerler.

Romanda bölgeye göç eden Almanlar, kültürel etkileşim bakımından olumlu yönleri ile yansıtılır ve yeme-içme, misafir ağırlama vb. özellikleriyle öne çıkarılırlar. Etnik çeşitliliğin görüldüğü ve kültürel benzeşmenin yoğun yaşandığı Kafkasya'da⁴ Almanlar da Kafkasyalıların âdetlerine alışmışlardır. Bir seyahat romanı niteliğindeki *Gürcü Kızı Yahut İntikam*'da geceyi Alman köyü olan Elisabethal'deki Kohen adlı bir Alman çiftçisinin evinde geçirmek durumunda kalan seyyahlar, tıpkı Kafkasyalıları benzer bir tavırla, türlü iltifat ve ikramlarla karşılaşırlar. Almanlar misafirlerine mısır ekmeği, yumurta, haşlanmış kaz bacağı ve kuru ceviz ikram ederlerken köklerinin bağlı bulunduğu kendi yörelerinin yöresel lezzetlerinden tattırmayı da ihmal etmezler. Ev sahibi Baba Kohen'in seyyahlara hazırladığı sofrada bulunan Alman suppesi, Alman çorbası, köy kasabından alınan biftekten yapılmış ızgara, Almanların "mehlspeise" dedikleri hamur işi, peynir çeşitleri, sucuk, pastırma ve meyve bunlardan birkaçıdır. (*Gürcü Kızı Yahut İntikam*, s. 98-99, 103) Bu bakımdan romanda Almanların kültürel alış-veriş noktasında "Kafkas Kültürleri Alanı"na hizmet ettiklerinden söz etmek mümkündür.

Böylece eserde, yerli Kafkas halklarının oluşturduğu kültürel coğrafî görünümüne katkısı bakımından göçmen Alman nüfusu söz konusu edilir ve kültürel anlamda yerli-göçmen karşılıklı etkileşimi yansıtılır. Yerli kültürün taşınabilir boyutunu göstermesi açısından Almanlar eserde olumlu yönleriyle gösterilirler. Bu durum kendi kültürlerini yaşamayı sürdüren göçmen Almanların, kendi ülkelerine olan bağlarını yitirmeyip asimile olmadıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Bununla birlikte göçmen Rusların yağmacı ve yıkıcı tavrına karşılık göçmen Almanlar uyumlu, yapıcı tavırlarıyla ve çalışkanlıklarıyla övülürler. Bu

³ Volga Almanları ya da Rusya Almanları olarak bilinen Alman kolonizatörler, II. Katerina tarafından verilen imtiyazları geri alındıktan sonra Rus imparatorluğu içerisinde iç göçe ve Amerika kıtası olmak üzere dış göçe sevk edilirler. I. Dünya Savaşı sırasında da kısmen zorunlu göçe tâbi tutulan Almanlar, II. Dünya Savaşı'nda meydana gelen gelişmeler nedeniyle Rusya tarafından Kazakistan, Sibiry ve Altay bölgelerine sürgünle cezalandırılırlar. Onların yaşadığı bu zorlu süreç ancak 1990'lara gelindiğinde son bulur. SSCB'nin yıkılmasıyla beraber Amerika, Kazakistan ve Sibiry'dan anavatana kitlesel göçler halinde dönüşler yaşanmıştır. Çariçe II. Katerina'nın Alman kolonizatörler için yayımladığı manifestolar ve konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erikli, 2013: 375-396.

⁴ Kafkasya etnik bakımdan büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Tavkul (2002; 2009: 17-18), bu coğrafyada yaşamakta olan halkın yüzyıllar boyu aynı coğrafyada benzer tarihî, etnik ve sosyo-kültürel şartlar altında birbirlerinden etkilendiklerinden ve birbirleriyle karışarak akraba topluluklar hâline gelirken ortak bir "Kafkas Kültürleri Alanı" etrafında birleştiklerinden söz eder.

çerçevede kolonizatör Almanlar yazarın bahsi geçen eserlerinde daha beraber yaşanılabilir bir göçmen nüfus olarak sunulurlar.

Kafkasya'ya Rusya'dan Yapılan Göçler

Kafkasya'da huzursuzluk ve yer değiştirme hareketlerinin, Rusların Kafkasya'ya girmesiyle başladığı pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (McCarthy, 2012; Karpat, 2004: 12-14). Nitekim Kafkasya'nın bugünkü jeopolitik anlam ve içeriğinin oluşması Rusya'nın 18. ve 19. yüzyıllarda Kafkasya'yı işgali dönemine ve Kafkasya siyasetine dayanmaktadır. Daha 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıların Kuzey Kafkasya'daki çıkarlarını kollamak ve mahalli Müslüman yönetimleri savunmak için bazı girişimlerde bulunması Rusya'yı harekete geçirmiştir (Muhammedoğlu, 2001: 159). 1556'da Astrahan'ı işgal eden ve Kafkasya önlerine gelen Ruslar, 1570'de Kabardey, 1604-1605 yıllarında ise Dağıstan'a saldırırlar (Berzeg, 2006: 41-42). Bu süreçte Osmanlı, kimi zaman başarı gösterse de Rusların Kafkasya ve Azak Denizi'ne doğru ilerlemesinin önüne geçilememiştir (Muhammedoğlu, 2001: 159). 1700'de İstanbul Barış Antlaşmasıyla Azak'ı alan Rusya, Kafkasya'yı kuzeyde çevirmiştir (Gökçe, 1979: 32). Ruslarla Çerkezlerin 16. yüzyılda başlayan savaşları 1762 yılına dek 206 yıl sürmüştür. Savaşların bu kadar uzun sürmesinin nedeni Kırım Hanlığı'nın Çerkez toprakları ile Rusya arasında tampon bölge oluşturmasıdır. Çerkezlerin Ruslarla asıl mücadelesi ise 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlar. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan bu antlaşma, Ruslara göre kuzey Kafkasya'nın merkezî bölgelerini işgal etmeleri için 'hukukî bir temel'dir (Aslan, 2014: 7).

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ruslar, Kafkasya'da ilk kalelerini kurmuşlar ve toprak ele geçirmeye başlamışlardır (Papşu, 2004: 11). Bu süreçte Kafkasya'dan göçler başlamış, 1780-1800 ve 1828'de binlerce Kafkasyalı vatanını terk etmek zorunda kalmıştır (Erkan, 1996: 10).⁵

Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında bakıldığında 16. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik politikası ve faaliyetleri neticesinde Kafkasya'da Osmanlı-Rus rekabeti baş gösterir. 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşen (1768-1774) Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ağır şartları, Osmanlı Devleti'nin Kafkas-

⁵ Rus istila hareketlerine karşı direniş hareketi geliştiren Kafkasyalılar, 1790 yılına kadar İmam Mansur önderliğinde Ruslarla savaşırlar. Aynı tarihte Osmanlı tarafından Soğucak sancağına gönderilen Battal Paşa'nın ihaneti Çerkez kuvvetinin zayıflamasına neden olur. 1801'de Rusya, Abhazya ve Gürcistan'ı ilhak eder. Bu ilhak Gürcistan tarafından onaylanırken Abhazlar tarafından şiddetle karşılık bulur (Berzeg, 2006: 48-50). 1810'lara gelindiğinde Ruslar, Abhazya'yı kendilerine bağlamış, 1821'de Kabardey direnişini kırmış, 1822'de Daryal geçidini ele geçirmişlerdir (Aslan, 2014: 8-9).

ya'da başlattığı idari ve askerî düzenlemeler⁶, Rusya'nın Kafkasya içlerine ilerleyişi ve pek çok bölgeyi himayesi altına alması, Kafkas halklarının gösterdikleri protesto ve direniş, Edirne Antlaşması'nın yaptırımları, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hâkimiyetinin sona erişi, kanlı savaşlar, isyanlar, toprakları ve hürriyetleri için savaşan ve sürgün edilen Kafkasyalılar, 19. yüzyıl Osmanlı ve Kafkasya gündemini meşgul eden mühim konulardır.

İncelenen eserlerde Rusya'nın Kafkasya siyaseti, 19. yüzyıldaki sosyal ve siyasi olayların tarihî seyrine paralel bir biçimde anlatılır. Bu siyasetin önemli bir cephesini Rusya'nın iskân politikası oluşturur. Buna göre Rusya kuzeyden başlamak üzere Kafkasya içlerine, Tiflis de dâhil olmak üzere güney bölgelere Rus ailelerini yerleştirerek/göç ettirerek Kafkasya'daki etkisini artırmak ve bölgenin etnik nüfusunu kırmak istemektedir. Bu siyasetine uygun olarak Sohumkale'ye Kırım, Hocabey, Azak, Novgorod, Moskova ve Petersburg gibi şehirlerden pek çok aileyi yerleştirmek üzere getirir. Kafkasya'yı işgalden sonra Rus muhacirlerini peşi sıra getirmekle kalmayıp yerli Kafkasyalıları da göç etmek mecburiyetinde bırakan Ruslar, boşalan topraklara ise Kazaklar ve kara Rusları yerleştirmişlerdir. Böylece Kafkas toprakları Rusların iskân politikalarının bir sonucu olarak paylaşılmış, verimli Kafkas topraklarına kavuşan Rus göçmenler giderek zenginleşmiş, Kafkasya'da belli bir nüfuza sahip kesimi oluşturmuşlardır. Nüfuz sahibi bu göçmenler, siyaseten Kafkasya'nın nabzını tutmakta ve olası ayaklanmalara karşı denge unsuru rolü taşımaktadırlar. (*Kafkas*, s. 13) *Kafkas ve Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanlarında göçmen Rusların Kafkasya içlerindeki yayılım alanları özellikle kuzeyde Sohumkale, güneyde Tiflis başta olmak üzere Ruslar tarafından inşa edilen Kutais Kasabası, eski idare merkezi olarak inşa edilen Şamahı Kasabası ve Gürcistan'daki birçok bölgeden oluşmaktadır.

Yazarın eserlerinde Kafkasya'yı itaat altına almak isteyen Rusya'nın, iskân politikası içerisinde birtakım yollara başvurduğu görülmektedir. Bunlar kendi hizmetinde kullanmak üzere çeşitli vaatlerle yerli halktan adam toplama, Kafkas beylerini ve Tiflis'teki Gürcü prenslerini

⁶ Çerkez beylerinden bağılılık sözü alan Osmanlı Devleti, Abaza ve Çerkez kabilelerine kale inşası, askerî eğitim, top ve tüfek imalini öğretmek üzere mühendisler tayin eder. Karadeniz kıyısında, Şefâke kabilesinin yaşadığı Taman Yarımadası'nda, Kuban nehrinin ağzından 33 km. güneyde, üç yanı denizle çevrili, Kızılkaya denilen kaya çıkıntısı üzerinde 1782-1785'te Anapa Kalesi inşa edilir. Birçok bina ve tesisle birlikte tamamlanan Anapa Kalesi, Bâb-ı Âli'nin Çerkezler arasında yürüttüğü dinî ve siyasi faaliyetlerin merkezi ve Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı askerî varlığının ana üssü olur. 1791'de imzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'daki varlığını ve etkisini devam ettirmek üzere bölgedeki en önemli merkezi olan Anapa Kalesi'ne ilişkin yeniden düzenlemeler yapar. Bununla birlikte kendisine bağlı olacak kavimleri -Küçük Nogaylar gibi- askerî ve ekonomik gayelerle kendi topraklarına iskân ettirir (Bilge, 2012: 254).

elde ederek Rusya'nın yanında yer almalarını sağlama ve böylece olası ayaklanmaların önüne geçme, dinden çıkarılması lazım gelen genç Kafkas beylerini Rus mekteplerinde Rus diliyle terbiye etme, sadakatinden emin olunan eğitilmiş askerlere kız vererek akrabalık ilişkilerini geliştirip siyasi bağları güçlendirme ve Kafkasya'ya yerleştirdiği göçmen Rus aileleri kendi politikasına uygun hareket ettirme şeklinde sıralanabilir.

Kafkasya'ya göç eden/ettirilen Rus ailelerin Kafkasya siyasetine dair güttükleri politika Rusya ile paralellik göstermektedir. Aslında onlar bir bakıma Rusya'nın Kafkasya'daki temsilcisi/sözcüsü gibi davranırlar. Buna bağlı olarak Rusya'nın Kafkasya'yı nüfuz altına almak için uyguladığı politikalarda bu ailelere etkin roller verilir. Kafkasya'daki binlerce Kafkasyalıyı itaat altına almanın yolu öncelikle Kafkas beylerinin Rusya himayesine girmesiyle mümkündür. Bu anlamda Rus aileler ve özellikle kızlarına çeşitli görevler düşmektedir. Söz konusu ailelerden biri de *Kafkas* romanında bahsi geçen ve kızları Katerina vasıtasıyla Kafkas beyi Kaplan'ı Rusya tarafına çekmeyi hedefleyen Rus göçmen Dö Brano ailesidir.

Kafkas ve *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanlarında yerli-göçmen algısı bakımından Kafkas yerlileri ile Rus göçmen nüfusun birbirleri ile ilgili düşünceleri de hayli ilgi çekicidir. Burada yerli nüfus ile göçmen nüfusun birbirlerini nasıl algıladıkları, birbirleri için ne anlam ifade ettikleri noktasında “Kafkasyalı X Rusyalı”, “Kafkas X Rus”, “Müslüman X Hıristiyan”, “Osmanlı'ya yakın X Rusya'ya uzak olmak” ve “dost X düşman” zıtlıkları ayırıcı vasıflar olarak dikkat çeker. Bu çerçevede yerli-göçmen algısının şekillenmesinde aidiyet, etnisite, din ve siyasi çıkarların belirleyici rol oynadığı görülmektedir. Farklı etnik unsurlar üzerinden farklı kimlikleri tanıtan yazar, Rus ailesi gözünden de Kafkasyalıları tanıtır. *Kafkas* romanındaki Gospodin dö Brano'ya göre Kafkasyalılarda “nur yoktur”, onlar, kıyafet bakımından insana benzeyen “canavar”dan ibaretler. Ne kadar terbiyeli olsalar, hatta Rus eğitimi alsalar da “Kafkaslıdır”, “Müslüman'dırlar”. “Müslümandan dost olmaz ve bir Abaza'ya kız vermek utanılacak bir şeydir” (*Kafkas*, s. 43). Onlara göre Müslüman ve Abaza olmak “vahşi” olmakla aynıdır.⁷

Ruslar cephesinden bakıldığında ise bilindiği gibi Rusya, Kafkasya'yı kendi imparatorluk topraklarına katmayı ve Kafkasya üzerinden Akdeniz'e, Hindistan'a ve Asya'ya inmeyi amaçlamıştır. Rusların, bu he-

⁷ Romanda Rusların bu konuda ne denli taassup sahibi oldukları dö Brano'nun kızı Katerina'nın dadısı mutaassıp Ortodoks Özden üzerinden de tekrarlanır. Batıl olanla düşmanlığın keşiştiği noktayı göstermesi bakımından Özden iyi bir örnektir. Özden, efendisinin konağına gelen Müslüman misafirler gittikten sonra oturduğu odayı tütsüleyerek odaya sinen Müslümanlık kokusunu çıkarmaya çalışır. Müslümanlara karşı tavır nefret derecesinde olan Özden'e göre Abazalar vahşidir (*Kafkas*, s. 42, 55, 64, 80).

def doğrultusunda çalışmalarını hızlandırdığı 18. ve 19. yüzyıllar olumsuz Rus imajının oluşmasına katkı sağlamıştır.⁸ Yazar, söz konusu eserlerinde okuru olumsuz Rus imajı ile karşılaştırmakta ve Rusya'nın siyasi, askerî, politik ve ekonomik hedeflerini Rus aileler, zabıtlar, devlet görevlileri ile Rusya'yı destekleyen Kafkasyalı beyler yahut Gürcü prensler üzerinden vermektedir. Bu olumsuz imajın gelişmesinde Rusların istilacı tavrı ve sürekli olarak Kafkasya içlerine gerçekleştirdikleri göçlerin etkisi büyüktür. İncelenen eserlerde olumsuz imaja katkı sağlayacak şekilde Ruslardan daha çok “Moskoflar” şeklinde bahsedilir. İstilaları hep güneye doğru olan, Kafkasya'ya göç eden, Kafkasya topraklarını ele geçiren, Kafkasyalıları sürgüne gönderen, Petersburg'la iş birliği yapan, Gürcüleri nüfuz altına alan Moskof algısı romanda dikkat çeker. “Hilekâr, alçak ve kancık” (*Kafkas*, s. 123) Moskof daima olumsuz imaj ve çağrışımlarla yüklüdür.

Kafkasyalılar, Kafkasya Rus hâkimiyeti altına girmeye başladığı andan itibaren ulusal varlıklarının yok olma tehlikesi ile karşılaşmışlardır. Bu nedenle romanlarda, Ruslaştırma çabasına rağmen korumaya çalıştıkları ahlâkları ve âdetleri ile dikkat çekerler. Yazar, bu noktada göçmen kültürü ile yerli kültür arasındaki çatışmaya dikkat çekmeyi istemektedir. Kafkasya'yı istilâ eden Rus kültürü ovalara, şehirlere daha kolay erişmiş ve birtakım değişmelere, etkileşimlere ve bozulmalara neden olmuştur. Şehir ya da ova halkı, özellikle *Kafkas* romanındaki Rusya'da eğitim gören Kaplan Bey veya Rus askerî hizmetinde bulunan Selim Kamaro gibi kişiler kendi eski medeniyetleri ile Rus medeniyeti arasında bir yol tutmuşlar, Kafkasya'ya dair güçlü bir temsil değerine sahip olan Kaplan Bey'in annesi Şirinşah gibi kimseler ise Rus medeniyetini reddetme yoluna gitmişlerdir. Farklı kültür ve medeniyetlerin, dağlardaki kırsal yerleşme alanlarına erişmesinin zor yahut çok daha geç olması ise dağlı Kafkasyalıların yerel özelliklerini muhafaza etmelerini sağlamıştır. Dağlı nüfusun yerel, kültürel özelliklerini bir anlamda coğrafyanın topografik yapısı korumuştur da denebilir.

Kültürel etkileşim bakımından göçmen Ruslar, yerli Kafkasyalılarla iç içe geçtikten sonra onların yerel dillerini öğrendikleri gibi âdetlerinin bir kısmına da vâkıf olmuşlardır. Misafirperverlik, Kafkasyalılar arasında önemli ve itibar edilen hususlardan biri olduğu için misafir ağır-lama ile ilgili incelikler göçmen nüfus Ruslara da sirayet etmiştir. Bu nedenle *Kafkas* romanında her ne kadar siyasi kaygıyla da olsa Dö Brano, evine gelen Müslüman kimselere hürmette bulunmaktan geri durmaz (*Kafkas*, s. 14).

⁸ Bu imajın edebiyattaki yansımaları için ayrıca bk. Enginün, 2000: 313-321; Özdemir, 2009.

Romanlarda üst kültürün alt kültürleri etkilediğinden söz etmek mümkün olduğu gibi alt kültürün etkisinde kalan Kafkasyalılardan da söz etmek mümkündür. Nitekim Kafkasya’da artık Rus medeniyeti yerleşmeye başlamıştır. Rus kültürü ile mücadelenin anlatıldığı *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanında Kafkasya’ya sonradan göç eden etnik unsurların yerli Kafkas âdetleri üzerindeki olumsuz etkisini gösteren yazar, bir taraftan da 19. yüzyıl şehir kültürü ile karşılaşan yerelliğin değişmeye başladığını hissettirir. Bu nedenle romanda, ilerleyen zamanlarda halkın misafirperverlik gibi köklü âdetlerinin değişeceği vurgusu yapılır. Bu anlamda Seyyah Sanc, Kafkasya’ya Batı medeniyetinin girmesiyle yerli Kafkasyalılara ait misafirperverlik gibi bazı faziletlerin tükendiğini romanda şu sözlerle dile getirirken yazar da alt kültürün üst kültür statüsüne yaklaştığını hissettirmektedir:

Ben bu tarafların ahvaline meftun olduğum cihetle epeyce medid demek olan bu seyahatten asla usanmak bilmedim. Usanmamakta yerden göğe kadar hakkım vardır. Zira oralarda Rus medeniyetinin yerleşmekte bulunması halkın bu misafirperverliğini hayliden hayli tadil eylediğinden badema bu türlü seyahati merak edenler bile mükemmelen icraya muvaffak olamayacaklardır. Yarısı otel ve yarısı lokanta ve meyhane hükmünde birtakım yerler peyda olmakta bulunduğundan misafir-nüvazlık bunların kisb ü kârı hükmünü alacaktır. Yerlilerin eski semâhat-i mihmân-perverilerine nailiyet öteden beri bunların aşına ve ahbabı olmaya mütevakkıf görülecektir. İşte ben buralarını bildiğim için şu suret-i seyahatime benden sonra başka bir Almanyalının daha belki muvaffak olamayacağı hükmüyle doyamaya doyamaya icrâ-yı seyahat eyliyordum (Gürcü Kızı Yahut İntikam, s. 131).

Yerli Kafkasyalıların Öz Vatanını Terki veya Zorunlu Göç

Her iki romanda da Kafkasya, her daim bağımsızlığı için savaşılan bir coğrafya olarak yer alır. Nitekim Rusya’nın yayıldığı bütün topraklarda uyguladığı Ruslaştırma siyaseti yerli halkların, özellikle Müslümanların direnişiyle karşılaşmıştır. Bu açıdan Kafkasya, uzun süre Ruslara karşı yürütülen direnişin merkezi olmuştur.⁹ Yerli Kafkasyalılar için Kafkasya coğrafyanın çok daha ötesinde kutsiyet çağrışımlarıyla dikkat çeken ev’dir, yuva’dır, yurt’tur. Bu bakış açısı tarihini denizlerin şekillendirdiği Kafkasya’daki “yer”in anlamını vermesi açısından önemlidir. Bu anlam aynı zamanda elde olanla elden çıkan/el değiştiren “yer”in mahiyeti-

⁹ Çerkezlerin vatanlarını koruma mücadeleleri yabancı basında da yer bulmuştur. *New York Times* gazetelerinde yazıları çıkan Karl Marx, Çerkezlerin Çarlık Rusyası’na karşı mücadelesine hayranlığını “Ey dünya, ey insanlık! Hürriyetin anlamını Kafkas Dağlılarından öğrenin. Hür yaşamak isteyenlerin nelere muktedir olduğunu görün. Uluslar onlardan ders alsın!” şeklinde dile getirir (Berzeg, 2006: 66).

ni/niteliğini belirgin kılmaktadır. Zira “yer”, bellek, kimlik, temsil, aidiyet, toplumsallık, iktidar, itaat-rıza gösterme gibi bağlamaların tümünü kapsayacak geniş bir imgelem dünyasına gönderme yapar (Aytaç, 2006: 876). Bununla birlikte “yer”, yerleşiklik/sabit olma, güvenlik, duygusal bağlar kurduğumuz somut bir ortam gibi özellikler taşır (Dervişcemaloğlu, 2012: 83). Romanda, bu yer dışına itilme, sürgün hadisesi Kafkasyalıların güvenlik algılarına, yerleşiklik durumlarına, kimliklerine, kimliğin temsil ettiği bütün değerlerine bir saldırı gibi sunulur. O bakımdan insanın “kendi yeri”, kendini evinde ya da kendisi hissettiği özel bir alandır (Bilgin, 2011: 28). Bu nedenle bu anlamın yoğun olarak işlendiği *Kafkas* romanında Kafkasya, uğruna savaşılan, anneden, sevgiliden çok daha üstün kutsal bir mekân algısı içinde tanımlanır. Romanda, Kafkasya için canını verenlerin evleri de kutsal bir mekân olarak sunulur. Bu bakımdan Kafkasya'dan sürgün edilmek *ev*'den, *yuva*'dan, *yurt*'tan da sürgün edilmek demektir.

Yazarın eserlerinde Kafkasya coğrafyası için baskı, zorlama, istila ve sürgün kavramlarının karşısına direniş, hürriyet, istiklal ve kutsal topraklar kavramları yerleştirilmiştir. Buna göre Kafkasya, despot, âdil, zalim, yükselen veya düşen hiçbir devlet ve hükümetin idaresi altında bulunmayan ve “ne celladı vardır ne mahbesi, ne prangası” (*Kafkas*, s. 6) sözleriyle tanımlanan özgürlükler ülkesi olarak sunulur.

Tarihî sürece bakıldığında Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti'nin ilk teması 1451'de Fatih Sultan Mehmed'in Abhazya (Sohumkale) üzerine donanmasını göndermesiyle başlamaktadır. Taman Yarımadası'ndan Soçi'ye kadar Çerkezistan sahilleri, 1479'dan 1810 Rus istilasına kadar Osmanlı nüfuzu altında kalmıştır (Öztuna, 1986: 332). Ancak bu nüfuz onların bağımsızlıklarının önüne geçmemiştir. Tam anlamıyla otonom olarak yaşamışlar, iç işlerine Osmanlı'yı karıştırmamışlardır (Aslan, 2014: 5-6).

1834-1859 yılları arasında ise Kuzey Kafkasya, Kafkasya halklarıyla Ruslar arasındaki kanlı savaflara sahne olmuştur. Toprakları ve hürriyetleri için yüzyıldır Ruslarla savaşan Çerkezlerin 1859-1864 arasında öldürülmeleri ve vatanlarından sürülmeleri tarihin en büyük katliamlarından biri olarak görülür. Ruslar, 1858'de bütün Kuzeybatı Kafkasya'da “ayrım yapmayan” bir savaş yapılmasını öngören yeni bir strateji geliştirmişlerdir. Rus ordusu 1859'da Abhazya'ya girer. Halk kılıçtan geçirilir, köyler ve tarlalar yakılır, hayvanlar katledilir ya da Rus kontrolü altındaki topraklara sürülür (Bilge, 2012: 533-537). Ruslar, Kafkasya'yı tamamen kontrol altına almayı başardıktan sonra Rus politikası icabı vahşi bir zorunlu göç uygulamasına girişmişlerdir. 1859'da esareti kabullenmeyen dört yüz yetmiş bin kişi Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda bırakılmıştır (Karpata, 2010; Saydam 1997). Ruslar, Çerkezlerin yurtlarında barınmasını imkânsız kılan bir baskı ve aşağılama politikası gütmüşlerdir.

Köyler yağmalandıktan sonra yok edilmiş, Müslüman Kafkasyalıların hayvan sürüleri de dâhil olmak üzere yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan her şey ellerinden alınmıştır. Daha sonra Balkanlarda olduğu gibi Kafkaslarda da defalarca tekrarlanacak olan şey gerçekleşmiştir. Rus yönetimi, klasik bir zorunlu göç sistemi ile evleri ve tarlaları harap edip sahiplerini yıldırarak, onlara açlık veya kaçmaktan başka seçenek bırakmamıştır (McCarthy, 2012: 37).

Bu süreçte Çerkez halklarının tarihine *büyük göç* olarak geçen 1858-1864 yılları arasındaki göçlerden sonra Kuban bölgesinde 1865'te yalnızca altmış bin Kafkasyalı kalmıştır. Osmanlı topraklarına gitmek üzere 1858-1870 arasındaki toplu göçte/sürgünde Kafkasya'dan ayrılanların sayısı iki milyondur, Osmanlı topraklarına iskân edenlerin sayısı ise Osmanlı, Rus ve Avrupa istatistiklerine göre bir buçuk milyon kadardır. Yarım milyon kadarı Osmanlı topraklarına ulaşmadan yolda ölmüştür. 1877'de gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Çeçen ve Çerkez liderler, Ruslara karşı isyan kararı alırlar. İsyân, Ruslar tarafından kanlı şekilde bastırılır. On binlerce aile Sibiryâ'ya sürgüne gönderilir. 1878 Berlin Antlaşması'na konan özel madde ile Rumeli'ne iskân edilmiş olan Çerkezler oradan çıkarılarak Anadolu'ya sevk edilirler. 1871-1895 yılları arasında Kuban Ötesi'nden yirmi bin kişi, Müslüman Gürcüler ve otuz iki bin Laz Osmanlı topraklarına göç ettirilmiştir (Bilge, 2012: 533-537).

Ahmet Mithat özellikle *Kafkas* romanında Kafkasya'dan Balkanlar ve Anadolu merkez olmak üzere Osmanlı Devleti'ne ve Sibiryâ'ya sürülen Müslüman Kafkas halklarından söz eder. Romanda sıklıkla göç ve sürgün kavramlarının karşısında Kafkasya'nın hürriyeti, bağımsızlığı ve kutsallığı vurgusu yapılır. Yazar 1878'de yayımlanan ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine yarım kalan *Kafkas* romanında¹⁰ bu zorunlu göç¹¹ hadisesini tarihî gelişmelere paralel bir seyirde işler. Yerli Kafkasyalılar zorunlu göçe giden süreçte türlü muamelelere maruz kalırlar. Fiziksel ve psikolojik baskı, şiddet, tehdit, asimilasyon, mülksüzleştirme, yıldırma gibi uygulamalar bunlardan sadece birkaçıdır.

Yazar, *Kafkas* romanında Büyük Kafkas Sürgünü'ne/*büyük göçe* de değinir. Buna göre Rusya'nın yerleştiği bölgelerdeki baskıcı uygulamaları sonucu Çerkezler, bin yıllık öz vatanlarını terk etmek mecburiyetinde kalmış, Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Göç eden nüfustan boşalan topraklara ise yine Ruslar yerleştirilmişlerdir. Göç etmeyip kendi

¹⁰ Nüket Esen, romanın Ahmet Mithat'ın Kafkasya'nın istiklâli için çalıştığı jurnali üzerine saray tarafından yasaklandığını ve bu nedenle bitirilemediğini belirtir (2003: 128).

¹¹ Zorunlu göç, “şiddet içeren anlaşmazlıklardan büyük ekonomik zorluklara kadar uzanan farklı koşullardan doğan, kişinin hayatta kalması veya mutluluğuna yönelik olan baskı veya tehdit sonucu olan göç” (Poros vd., 2017: 151) olarak tanımlanmaktadır.

topraklarında kalan Müslümanların tüm mal varlığını ellerinden almayı amaçlayan Rusya, Müslümanların ellerindeki arazilerin tapularını iptal ederek para karşılığında yeniden tapu vermeye kalkışır (*Kafkas*, s. 13). Bunun neticesinde bir daha topraklarına kavuşamayan, mal varlığı kalmayan, zulüm gören ve hiçbir yerden yardım alamayan halk, göç etmeye mecbur kalmıştır (McCarthy, 2012: 37).

Sonuç

Yazarın romanlarında Kafkasya coğrafyası, 18. ve 19. yüzyılların Kafkasya siyasetine ışık tutan reel bir mekân olarak yer alır. Bu çerçevede Kafkasya, hürriyetini geri almak için ayaklanan Kafkasyalıların diyarı, bağımsız Kafkasya mücadelesinin verildiği yer, Rusya'nın Kafkasya politikasını uyguladığı mekân, büyük sürgünlerde kitleler hâlinde göç etmek zorunda kalan Kafkasyalıların toprakları, Osmanlı-Rus savaşlarının yaşandığı coğrafya ve kutsal mekân çağrışımları ile yansıtılmaktadır. *Kafkas* ve *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanlarında siyasi, etnik, ekonomik ve kültürel kaygılarla gerçekleşen ya da gerçekleştirilen göçler üzerinde durulur. Genel anlamda bakıldığında Kafkasya göçlerinin yönelmeyi ve ayrılmayı içinde barındıran çift yönlü bir bakışla sunulduğu görülmektedir. Kafkasya'ya göç eden/yönelen Rus ve Alman nüfus, Kafkasya'dan sürgün edilen/ayrılmak zorunda olan yerli Kafkas haklarıdır. Alman göçlerinde daha çok ekonomik ve ticari, Rus göçlerinde ise etnik ve siyasi kaygılar dikkat çeker. Direnişi kırılan Kafkas halkları ise hastalığa, belirsizliğe, çaresizliğe ve vatansızlığa doğru yol almaktadırlar. Almanların göç serüvenindeki yolculuğu batıdan doğuya, Ruslarınki kuzeyden güneye, Kafkas halklarınıninki doğudan batıya (Osmanlı, Balkanlar) ve daha doğuya (Sibirya) doğrudur. Tüm bu süreçlerde göç olgusu, toprak, mülk, yersizlik-yurtsuzluk meselesi, el değiştiren mekânlar, yer değiştiren insanlar ve huzursuzluk problemleri etrafında ele alınmıştır.

Yazarın eserlerinde kimi zaman cinsiyetçi bir bakış açısıyla dişil kimlik/anne üzerinden okuduğu Kafkasya, etken ve edilgen görünümleri ile dikkat çeker. Yerli Kafkasyalıların elinde etken bir alandır Kafkasya; mücadelecidir, âdeta halkı ile bütünleşmiş bir “yer” ya da uzamdır. Ancak Rus ve Avrupalı göçmenlerin Kafkasya'ya yerleşmesiyle edilgen bir karaktere bürünür. Maruz kalan, uğranılan, istila ve işgal edilen, göç edilen bir alandır. Yerli Kafkas halkları da her daim bu verimli toprakların, bu coğrafyanın kaderini yaşamak mecburiyetinde kalmışlardır. Yazar, yüzyıllardır beraber yaşayarak ortak “Kafkas Kültür Alanı” oluşturan toplulukların aksine özellikle 19. yüzyıldaki göçmen nüfus ile yerli halklar arasındaki zıtlığı eserlerine taşımıştır. Çalışkanlıklarıyla övülen Almanlar daha beraber yaşanılabilir bir topluluk olarak verilirken özellikle Rus göçmenlerle birlikte ortaya çıkan “düşman” algısı asırlardır karşılıklı olarak üretilen ortak kültür alanını bozmaktadır. Göçmen nüfus ile yerli nüfusun birbirlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları ayrıca ayrışmanın

boyutlarını gösterir niteliktedir. Rus göçmenlere göre Abazalar ya da Kafkasyalılar vahşidir, canavardır (insan kılığına girmiş), “nur”suzdur, Kafkaslı ve Müslümandır (her ne kadar Rus eğitimi ve terbiyesi olsa da), utanç vesilesidir (evlilik konusunda), düşmandırlar (onlarla dost olunmaz). Yerli Kafkasyalılara göre ise Rus göçmenler istilacı kavimdir, göç ederler, yerlilerin topraklarını ele geçirirler, sürgüne gönderirler, Petersburg ile iş birliği yaparlar, Gürcüleri nüfuz altına alırlar, hilekâr ve alçaktırlar.

Ahmet Mithat’ın bahsi geçen romanlarında Kafkasya, gerçek sahiplerini yitirse de anlamını yitirmemiştir. Topraklarını terk etmeyen yerli Kafkasyalılar için her daim direnişin, mücadelenin ve isyanın alanı olan Kafkasya, göç etmek zorunda kalan yerli halk için özlenen mekân, anıların saklandığı yer imajıyla dikkat çeker. Rus göçmenler için ise iktidarın, gücün, işgalin ve istilanın alanıdır. Bununla birlikte incelenen romanlarda Kafkasya’nın gerçek sahiplerinin vatansız kalmalarına, sürgün edilmelerine rağmen esarete teslim olmayan, istikbal ve bağımsızlığı için mücadele eden halk imajıyla hafızalarda yaşamaya devam edecekleri vurgusu yapılmaktadır.

Kafkasya trajedisi tıpkı yazarın bir sürgün olan annesinin öyküsünde olduğu gibi hafızalardadır ve sözlü olarak üreilmeye devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında *Kafkas* ve *Gürcü Kızı Yahut İntikam* romanları yazarın hafızasındakileri gün yüzüne çıkardığı, Kafkasya’ya dair duyduklarını, okuduklarını ve hissettiklerini birleştirdiği eserler olmakla birlikte özellikle *Kafkas* romanı, bir sürgün olan anne yadigârına saygı ve vefanın da örneğini teşkil eder. İncelenen eserlerde sürgünlük ile anneyi, anne ile coğrafyayı birleştiren yazar, kutsal kadın/anne ve kutsal mekân/Kafkasya açılımları ile anavatan ya da anne vatanı fikrine ulaşmıştır. Yazarın, eserlerinde yer yer yakaladığı masalsi anlatımla annenin Kafkasya masalı koşutluk içinde sunulur. Annesinden dinlediği Kafkasya masalını ve sözlü kültür unsurlarını (oğul) Ahmet Mithat, sözle üretilen yazılı kültürün bir parçası hâline getirmiş ve 19. yüzyıl Kafkas diyarının yaşadığı göç hadisesini daha çok siyasi, etnik, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla gözler önüne sermeye çalışmıştır. Bu süreçte Türk göç edebiyatına ilk dönem metinleri bakımından yaptığı katkı da oldukça dikkate değerdir.

KAYNAKLAR

Ahmet Mithat Efendi (2000), *Çengi/Kafkas/Süleyman Muslî*, (Haz. Erol Ülgen, Fatih Andı), TDK Yay., Ankara.

Ahmet Mithat Efendi (2003), *Haydut Montari/Diplomalı Kız/Gürcü Kızı Yahut İntikam/Rikalda Yahut Amerika’da Vahşet Âlemi*, (Haz. Erol Ülgen, Fatih Andı, Kâzım Yetiş), TDK Yay., Ankara.

- Ahmet Mithat Efendi (2002), *Menfa (Sürgün Hatıraları)*, (Haz. Handan İnci), Arma Yay., İstanbul.
- ASLAN, Cahit, “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, 1-33, <http://www.oguzyurdu.net/arastirma/birsoykiriminadi.pdf>, (Erişim: 20. 06. 2014).
- ASLAN COBUTOĞLU, Serap (2014), *Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- AYTAÇ, Ömer (2006), “Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu”, *Sosyoloji ve Coğrafya*, (Haz. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan), Kızılelma Yay., İstanbul, s. 876-895.
- BAYDAR, Mustafa (1954), *Ahmet Midhat Efendi Hayatı Sanatı Eserleri*, Varlık Yay., İstanbul.
- BERKOK, İsmail (1958), *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Mat., İstanbul.
- BERZEG, Nihat (2006), *Çerkesler Kafkas Sürgünü: Vatansız Bırakılan Bir Halk*, Chiviyazıları Yay., İstanbul.
- BİLGE, Sadık M. (2012), *Osmanlı Çağında Kafkasya 1454-1829*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- BİLGİN, Nuri, “Sosyal Düşüncede Kent Kimliği”, *idealkent*, S. 3, Mayıs 2011, s. 20-47.
- Cevdet Kudret (1962), *Ahmet Midhat*, TDK Yay., Ankara.
- DEMİR, Ali F. (2003), *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*, Bağlam Yay., İstanbul.
- DERVİŞCEMALOĞLU, Bahar (2012), “Anlatıda Mekân”, *Yeni Türk Edebiyatı*, S. 5, s. 67-86.
- ENGİNÜN, İnci (2000), “Edebiyatımızda Rus Tipleri”, *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yay., İstanbul, s. 313-321.
- ERİKLİ, Fırat (2013), “Rusya Almanları Almanya'dan Orta Asya'ya ve Sibirya'ya”, *TDD*, S. 2/2, s. 375-396.
- ERKAN, Aydın O. (1999), *Tarih Boyunca Kafkasya*, Chiviyazıları Yay., İstanbul.
- ERKAN, Süleyman (1996), *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908*, KATÜ Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay., Trabzon.
- ESEN, Nüket (2003), “Ahmet Midhat: Hayat, Külliyyat”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 27, S. 2, s. 127-131.
- GÖKÇE, Cemal (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul.
- KARPAT, Kemal (2004), “21 Mayıs Konferansı”, *Nart*, S. 37, s. 12-14.
- KARPAT, Kemal (2010), *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yay., İstanbul.

- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin (1993), *Osmanlılar'ın Kafkasya Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK Yay., Ankara.
- KING, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yay., İstanbul.
- McCARTHY, Justin (2012), *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (Çev. Fatma Sarıkaya), TTK Yay., Ankara.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev S. vd. (2001), "Kafkasya", *DİA*, S. 24, s. 157-162.
- OKAY, Orhan (2008), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ÖZDEMİR, Fatih (2009), *Türk Romanında Ruslar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1986), *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, Faisal Finans Kurumu Yay., İstanbul.
- PAPŞU, Murat (2004), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, Chiviyazıları Yay., İstanbul.
- PARLATIR, İsmail (1987), *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, TTK Yay., Ankara.
- POROS, Maritsa V. vd. (2017), *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, Hece Yay., Ankara.
- RADO, Şevket (1986), *Ahmet Midhat Efendi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- SAYDAM, Abdullah (1997), *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, TTK Yay., Ankara.
- SPENCER, Edmund (2014), *Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan*, (Çev. Dilek Cenkçiler), TTK Yay., Ankara.
- TAVKUL, Ufuk (2002), *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*, Ötüken Yay., İstanbul.
- TAVKUL, Ufuk (2009), *Kafkasya'da Kültürel Etkileşim*, TDK Yay., Ankara.